

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ – ΠΛΑΤΩΝ ΤΗΝΙΟΣ – ΤΑΣΟΣ ΦΙΛΑΛΗΘΗΣ
(επιμέλεια)

ΖΩΗ 50+

Υγεία, γήρανση και σύνταξη
στην Ελλάδα και στην Ευρώπη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΣΥΝΟΧΗ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Μια πρώτη διερεύνηση

*Αντιγόνη Λυμπεράκη, Γιώργος Παπαδούδης,
Πλάτων Τήνιος*

Εισαγωγή

Οι έννοιες της οικογενειακής συνοχής και των δεσμών αλληλεγγύης προσεγγίζονται δύσκολα. Συχνά προσλαμβάνουν διαφορετικό περιεχόμενο σε διαφορετικές περιπτώσεις αναλύσεων. Αναμφίβολα τούτο συμβάλλει στη δημιουργία ασάφειας, αλλά ακριβώς το ίδιο φαινόμενο αποτελεί και απόδειξη της ιδιαίτερης σημασίας των διεργασιών που επιχειρούν να περιγράψουν. Δηλαδή το γεγονός ότι οι διάφοροι τρόποι με τους οποίους συγκροτείται και λειτουργεί η σχέση ανάμεσα στην οικογένεια ως ενιαία ομάδα και στα μέλη της έχουν σημαντικές συνέπειες για τον τρόπο με τον οποίο τελικώς λειτουργεί η κοινωνία ως σύνολο. Από αυτή τη διαπίστωση συνάγεται αβίαστα πως όσοι εμπλέκονται με τον κοινωνικό προγραμματισμό θα πρέπει να εξετάζουν τη φύση και τα χαρακτηριστικά των «συστημάτων οικογενειακών διευθετήσεων», προκειμένου να σχεδιάζουν την κοινωνική πολιτική.

Με δεδομένη την ιστορική σημασία της οικογενειακής αλληλεγγύης, ο ρόλος της κοινωνικής προστασίας συχνά ήταν να καλύψει τα κενά που άφηναν τα συστήματα άτυπης προστασίας (Esping-Andersen, 1990 και 1996). Τούτο ήταν ιδιαίτερα εμφανές κυρίως στην περίπτωση αυτού που ονομάστηκε «το μεσογειακό κοινωνικό κράτος» στην τυπολογία του κοινωνικού κράτους (Ferrera, 1996). Ο ρόλος του κοινωνικού

κράτους στον σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής στις μεσογειακές χώρες θεωρείται περισσότερο προσανατολισμένος στη συμπληρωματική υποστήριξη σε τομείς που η οικογένεια αποτυγχάνει να αντιμετωπίσει επαρκώς. Με άλλα λόγια, η πυξίδα λειτουργίας του μεσογειακού κοινωνικού κράτους ήταν κατά παράδοση η κάλυψη των αναγκών που δημιουργούσε η αστικοποίηση στα άτυπα δίκτυα κοινωνικής υποστήριξης (European Commission, 2002).

Η εφαρμοσμένη οικονομική ανάλυση αντιμετωπίζει συνήθως την οικογένεια ως τη μονάδα ανάλυσης, και συνεπώς ως αυτονοήτως ενιαία και ομοιογενή. Ωστόσο η διάρθρωση του νοικοκυριού μπορεί να αποτελεί αντανάκλαση κοινωνικών αποκρυσταλλώσεων ή αντίδραση σε κοινωνικοοικονομικές καταστάσεις. Η συσπείρωση πολλών μελών της οικογένειας μέσα στο ίδιο νοικοκυριό μπορεί να είναι μια μέθοδος αντιμετώπισης οικονομικών και κοινωνικών δυσκολιών, όπως επίσης ενδέχεται να καθρεφτίζει αξίες και συμπεριφορές. Κατά συνέπεια η εξέταση της σχέσης που διαμορφώνεται ανάμεσα στη διάρθρωση του νοικοκυριού και στα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του μπορεί να αναδείξει ενδιαφέρουσες διαστάσεις αιτιότητας.

Παρόμοια θέματα εγείρονται και στην περίπτωση της κατάστασης υγείας ή σε αυτήν των γενικότερων στάσεων που αφορούν υποχρεώσεις, ρόλους και προτεραιότητες. Υπό αυτή την έννοια η δομή του νοικοκυριού καθώς και οι πρακτικές αλληλεγγύης αποτελούν εκφάνσεις μιας αόρατης μεταβλητής, δηλαδή της οικογενειακής συνοχής. Αυτή η αόρατη μεταβλητή επενεργεί σε πολλές από τις οικονομικές αλλά και μη οικονομικές συσχετίσεις που εμφανίζονται στα στοιχεία, με τον ίδιο τρόπο που επενεργεί η κατάσταση της υγείας.

Κατά συνέπεια είναι σημαντικό να διερευνήσουμε τη ρευστή έννοια της οικογενειακής συνοχής/αλληλεγγύης. Έτσι πιθανώς να οδηγηθούμε σε μια λειτουργική μέτρηση της αλληλεγγύης στο πλαίσιο της οικογένειας η οποία ενδέχεται να συμβάλει και αλλού. Με αυτόν τον τρόπο, η ανάλυση που επιχειρούμε ισοδυναμεί μεθοδολογικά με τη συνδυασμένη αξιοποίηση πολλών ξεχωριστών ευρημάτων, προκειμένου να συναχθεί ένας και μοναδικός «αντικειμενικός» δείκτης για την κατάσταση υγείας. Η παρούσα εργασία ξεκινά αυτή την αναζήτηση ενός δείκτη οικογενειακής αλληλεγγύης μέσα από τα δεδομένα του SHARE. Προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα ορισμένα από τα ζη-

τήματα που εγείρονται στη διαδικασία αυτή, εξετάζουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τη διασύνδεση ανάμεσα στην οικογενειακή συνοχή και την κοινωνικοοικονομική κατάσταση.

1. Η οικογενειακή αλληλεγγύη στη θεωρία και στις εμπειρικές μετρήσεις

Η κατασκευή ενός δείκτη που μετράει την οικογενειακή αλληλεγγύη προϋποθέτει την πεποίθηση πως κάποιο μονοδιάστατο μέτρο έχει νόημα (μας λέει, δηλαδή, κάτι παραπάνω από τις επιμέρους μετρήσεις για το φαινόμενο που μας ενδιαφέρει). Η βιβλιογραφία που εστιάζεται στη διάκριση ανάμεσα σε «ισχυρές» και «αδύναμες» κατηγορίες οικογενειών στηρίζεται ακριβώς σε αυτό το χαρακτηριστικό (αναγνωρίζει, δηλαδή, πως έχει νόημα η συγκρότηση ενός και μοναδικού μέτρου για την ταξινόμηση και για την κατάταξη) (Bengston & Roberts, 1991). Αυτό το «αναλυτικό προηγούμενο» αποτελεί το σημείο εκκίνησης για την κατασκευή του δικού μας δείκτη.

Η υπάρχουσα μεγάλη ποικιλία των μορφών οικογένειας έχει αποτελέσει το αντικείμενο διερεύνησης της βιβλιογραφίας που στηρίζεται στη διάκριση δύο κυρίαρχων τύπων οικογένειας – της «ισχυρής» και της «αδύναμης». «Ισχυρή οικογένεια» υπάρχει εκεί όπου η οικογενειακή ομάδα αποκτά εμφανή προτεραιότητα έναντι του υποκειμένου/ατόμου, ενώ το αντίστροφο ισχύει στην περίπτωση της «αδύναμης οικογένειας» – εκεί το άτομο έχει προτεραιότητα έναντι της οικογένειας ως ομάδας. Τα δύο αυτά συστήματα έχουν σαφή γεωγραφική διάσταση. Ισχυρές οικογένειες κυριαρχούν στις μεσογειακές χώρες, ενώ αδύναμες οικογένειες χαρακτηρίζουν τον αγγλοσαξονικό κόσμο (Reher, 1998). Από πιο κοντά, όμως, οι διαχωριστικές γραμμές γίνονται περισσότερο ασαφείς και δυσδιάκριτες: η περίπτωση της Ιρλανδίας και οι διαφορές ανάμεσα στις χώρες δείχνουν μεγαλύτερη ποικιλία από αυτήν που επιτρέπει η αρχική διχοτομική κατάταξη.

Η έννοια της οικογενειακής συνοχής προσφέρει έναν τρόπο περιγραφής της ισχύος και της αδυναμίας, χωρίς όμως να υπάρχει ο κίνδυνος εγκλωβισμού στην ταξινόμηση σε δύο ακραίους τύπους οικογένειας. Αποτελεί μέτρο ισχύος και αδυναμίας των οικογενειακών δεσμών και δεσμεύσεων όπως εκδηλώνονται μέσα από τα υποδείγματα κατοικίας (και συγκατοίκησης), την εγγύτητα και τη συχνότητα επαφής,

τη μεταβίβαση πόρων αλλά και την ανταλλαγή υπηρεσιών και κάθε είδους εξυπηρέτησης/στήριξης της καθημερινότητας.

Προηγούμενα ευρήματα του SHARE (Kohli, Kunemund & Ludicke, 2005; Attias-Donfut, Ogg & Wolff, 2005a και 2005b) δείχνουν πως, πέρα από τη διάκριση μεταξύ «ισχυρών» και «αδύναμων» οικογενειών, υπάρχει σαφής διαφοροποίηση Βορρά-Νότου στη διάρθρωση της οικογένειας, και είναι εμφανείς οι σοβαρές περιφερειακές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της κάθε χώρας. Τούτο αντανακλάται στη συχνότητα της επικοινωνίας καθώς και στην πυκνότητα της συγκατοίκησης (Kohli, Kunemund & Ludicke, 2005). Σε ανάλογο μήκος κύματος, η ομάδα των Attias-Donfut, Ogg και Wolff υποστήριξε πως το υψηλό ποσοστό των ατόμων που συγκατοικούν στις χώρες της νότιας Ευρώπης υποδηλώνει ότι η υποστηρικτική δραστηριότητα της οικογένειας εντοπίζεται πρωταρχικά στα μέλη εκείνα που στεγάζονται στο ίδιο νοικοκυριό, ενώ οι γυναίκες είναι σχεδόν αποκλειστικά επιφορτισμένες με τα καθήκοντα φροντίδας (Attias-Donfut, Ogg & Wolff, 2005a). Σε ό,τι αφορά τις χρηματικές μεταβιβάσεις πόρων από γενιά σε γενιά, οι ίδιοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ Βορρά και Νότου στη σύνθεση των δικτύων και στους επωφελούμενους: ενώ οι νεότερες ηλικίες δέχονται περισσότερες χρηματικές μεταβιβάσεις στις χώρες του Βορρά, στις χώρες του Νότου είναι οι περισσότεροι ηλικιωμένοι εκείνοι που δέχονται περισσότερες μεταβιβάσεις. Αυτή η διάκριση αντιστοιχεί στα διαφορετικά χαρακτηριστικά των κυρίαρχων συστημάτων προστασίας.

Διαφορετικές ιστορικές, θεσμικές και πολιτισμικές διαδρομές έχουν ασφαλώς συμβάλει στην ποικιλία των διαφορετικών τύπων και μορφών οικογένειας που συναντά κανείς στη σημερινή Ευρώπη (μέγεθος, δεσμοί, δεσμεύσεις, εξουσία, οικονομικές αποφάσεις, στάσεις και συμπεριφορές). Οι σύγχρονες οικογένειες όμως, παρά τις διαφορές τους, αντιμετωπίζουν (ίσως όχι με την ίδια ένταση) περίπου τις ίδιες προκλήσεις (όπως τη γήρανση του πληθυσμού). Άρα, κοιτώντας προς το μέλλον, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με κρίσιμα ερωτήματα που ζητούν αξιόπιστες υποθέσεις εργασίας:

- Μπορεί άραγε να εντοπιστεί κάποια διαδικασία σύγκλισης η οποία θα λειτουργήσει εξομοιωτικά στα κυρίαρχα υποδείγματα οικογένειας στην Ευρώπη; Υπάρχει κάποιο «πραγματικά ευρωπαϊκό μοντέλο οικογένειας» σε εξέλιξη; (Roussel, 1992.)

- Πόσο ανθεκτικές είναι οι διαφορετικές μορφές οικογένειας και με ποιο τρόπο αυτές αντιδρούν στις κοινές δημογραφικές προκλήσεις;
- Μήπως τα συστήματα «ισχυρής οικογένειας» είναι περισσότερο ευάλωτα στις πιέσεις που ασκεί η δημογραφική γήρανση; (Reher, 1998.)
- Με ποιο τρόπο οι διαφορετικοί θεσμοί στην αγορά εργασίας, στην εκπαίδευση, αλλά και αλλού, επηρεάζουν τις δημογραφικές τάσεις με όχημα τις αποφάσεις που σχετίζονται με τη γονιμότητα; Με άλλα λόγια, κατά πόσο η σμίκρυνση στο μέγεθος της οικογένειας συνδέεται με τους θεσμικούς διακανονισμούς που βρίσκονται εκτός της οικογενειακής σφαίρας, και ειδικότερα με τη σχέση ανάμεσα στην ισότητα και στη διαθεσιμότητα πραγματικών ευκαιριών εκτός οικογένειας για τις γυναίκες; (McDonald, 2000.)

Η πραγμάτευση όλων των παραπάνω είναι σύνθετη και το θέμα υπερβαίνει τις δυνατότητες αυτής της εργασίας. Αρκεί όμως να επισημανθεί πως το SHARE προσφέρει μια πλούσια δεξαμενή πληροφοριών ικανών να φωτίσουν τα παραπάνω ερωτήματα. Εμείς εδώ σκοπεύουμε να εξετάσουμε την οικογενειακή συνοχή συγκρίνοντας χώρες και εισοδηματικές ομάδες. Στόχος μας είναι να συμβάλουμε στη δημιουργία ενός «ορισμού εργασίας» ή «λειτουργικού ορισμού» που βασίζεται στα εξής συστατικά:

- εγγύτητα κατοικίας και συγκατοίκηση
- συχνότητα επικοινωνίας και επαφών
- μεταβιβάσεις χρόνου και υπηρεσιών/υποστήριξης
- μεταβίβαση χρηματικών πόρων.

Καθώς η «ισχύς» και η ανθεκτικότητα των οικογενειακών δεσμών και δεσμεύσεων εκδηλώνονται κυρίως σε δύο κρίσιμες στιγμές «μετάβασης» (όταν τα νεαρά μέλη μιας οικογένειας εγκαταλείπουν την οικογενειακή στέγη για να ζήσουν μόνο τους, και –στη δική μας περίπτωση– όταν η οικογένεια χρειάζεται να οργανώσει και να διεκπεραιώσει την αναγκαία στήριξη και βοήθεια στα περισσότερο ηλικιωμένα μέλη της) σκοπεύουμε να εξετάσουμε εις βάθος τα χαρακτηριστικά

και τη δυναμική της στήριξης που προσφέρεται στα γηραιότερα και λιγότερο υγιή μέλη της οικογένειας.

Υπάρχουν άραγε γεωγραφικές τυπολογίες στην οικογενειακή συνοχή; Επιβεβαιώνουν τα στοιχεία μας ότι η διάκριση μεταξύ «ισχυρών» και «αδύναμων» οικογενειών έχει σαφές γεωγραφικό περιεχόμενο; Μήπως η μεσογειακή οικογένεια αποτελεί την εξαίρεση τελικώς σε έναν λίγο πολύ ενιαίο ευρωπαϊκό κανόνα τυπικής οικογένειας; Μπορούμε να εντοπίσουμε διαφορές στους τύπους οικογένειας ανάλογα με το εισόδημα στο εσωτερικό της κάθε χώρας και στην Ευρώπη γενικώς; Οι φτωχότερες οικογένειες είναι περισσότερο ή λιγότερο συμπαγείς και συνεκτικές σε σύγκριση με τις υπόλοιπες, και πού ισχύει αυτό;

2. Μέτρηση της αλληλεγγύης και της οικογενειακής συνοχής (περιγραφή των μεταβλητών)

Το ερωτηματολόγιο του SHARE περιλαμβάνει περίπου 20 ερωτήσεις που σχετίζονται με την οικογενειακή αλληλεγγύη και καλύπτουν τις 4 υποκατηγορίες στις οποίες αναφερθήκαμε προηγουμένως. Όλες οι μεταβλητές μετατράπηκαν σε κατηγορίες 0/1 (ψευδομεταβλητές) που δείχνουν την ύπαρξη ή την απουσία οικογενειακής συνοχής για το εν λόγω ζήτημα. Για παράδειγμα, εκτιμούμε ότι μια απόσταση από τους γονείς 500 χμ. δεν υποδεικνύει μικρότερη συνοχή από μια απόσταση 100 χμ. Στην προκειμένη περίπτωση η ύπαρξη συνοχής ορίστηκε βάσει εγγύτητας, αν υπάρχει συγκατοίκηση στο ίδιο κτίριο. Ανάλογες αποφάσεις ελήφθησαν και για τις 12 λοιπές περιπτώσεις αντίστοιχων μεταβλητών. Θα πρέπει να σημειωθεί πως το σύνολο των μεταβλητών αντλήθηκε από επιλεγμένες ενότητες του ερωτηματολογίου του SHARE: «δημογραφικά δεδομένα», «παιδιά», «κοινωνική υποστήριξη» και «χρηματικές μεταβιβάσεις», των οποίων τα δεδομένα είναι προσβάσιμα στο share-project.org.

Η μέθοδος που επιλέξαμε ταιριάζει καλύτερα στους σκοπούς μας και για έναν επιπλέον λόγο: η κοινωνική συνοχή έχει εξ αντικειμένου μεταβαλλόμενο περιεχόμενο. Συνεπώς υπάρχει ευρύτερο πεδίο συμφωνίας στην περίπτωση της απόφασης «ναι-όχι» παρά στην αξιολόγηση του βαθμού έντασης της συνοχής. Φαίνεται επίσης ότι διχοτομικές επιλογές αντιμετωπίζουν καλύτερα το πρόβλημα των τιμών που λεί-

πουν (missing values): πώς να ταξινομήσει κανείς την οικογενειακή αλληλεγγύη χρησιμοποιώντας τη βοήθεια στην ανατροφή των εγγονιών, όταν δεν υπάρχουν εγγόνια ή όταν τα εγγόνια έχουν πλέον ενηλικιωθεί; Στην περίπτωση αυτή η οικογενειακή συνοχή υπολογίζεται μόνο εκεί όπου συναντιέται και υπάρχει. Εκεί, λοιπόν, όπου μια συγκεκριμένη ερώτηση δεν είναι δυνατό να λάβει μια λογική απάντηση η τιμή που αποδίδεται είναι ελλείπουσα τιμή (missing value) και όχι μηδέν. Ουσιαστικά, η διαδικασία θα μπορούσε να παρομοιαστεί με έναν μηχανισμό ο οποίος συγκεντρώνει βαθμολογίες. Σύμφωνα με αυτόν τον μηχανισμό σε κάθε νοικοκυριό προστίθεται μία «επίδοση» αλληλεγγύης κάθε φορά που η οικογενειακή συνοχή εμφανίζεται διαμέσου μιας μοναδιαίας ή μηδενικής απάντησης. Το πλεονέκτημα από τη χρήση αυτού του μηχανισμού είναι πως (α) δεν αλλοιώνεται το μέγεθος του δείγματος με την κατασκευή τιμών που δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα και (β) εξασφαλίζεται ότι οι τιμές που λείπουν είναι μονάχα οι τιμές που λογικά ο ερευνητής θα περίμενε να λείπουν. Παρ' όλα αυτά είναι εμφανές πως ορισμένα αποτελέσματα μπορεί να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα σε περισσότερο ή λιγότερο ακριβείς ορισμούς διχοτομικών επιλογών του τύπου 0 και 1.

Οι 12 βασικές μεταβλητές της ανάλυσης είναι οι εξής:

- V1: απόσταση από γονείς (1 αν < 1 χμ. από γονείς, 0 αλλιώς).
- V2: συγκατοίκηση με γονέα (1 αν στο ίδιο κτίριο, 0 αλλιώς).
- V3: επαφή με γονέα (1 αν συχνότερα από «αρκετές φορές» τη βδομάδα, 0 αλλιώς).
- V4: απόσταση από παιδί (1 αν < 1 χμ. από παιδί, 0 αλλιώς).
- V5: συγκατοίκηση με παιδί (1 αν στο ίδιο κτίριο, 0 αλλιώς).
- V6: επαφή με παιδί (1 αν συχνότερα από «αρκετές φορές» τη βδομάδα, 0 αλλιώς).
- V7: φροντίδα εγγονιών (1 αν υπάρχει σε οποιαδήποτε μορφή, 0 αν όχι).
- V8: προσφορά βοήθειας (1 αν προσέφερε βοήθεια σε μέλος της οικογένειας, 0 αν όχι).
- V9: δέχτηκε βοήθεια (1 αν δέχτηκε οποιαδήποτε βοήθεια από μέλος της οικογένειας, 0 αν όχι).
- V10: έδωσε χρήματα (1 αν έδωσε δώρο αξίας > 250 ευρώ σε μέλος της οικογένειας, 0 αλλιώς).

- V11: έλαβε χρήματα (1 αν έλαβε δώρο αξίας άνω των 250 ευρώ από μέλος της οικογένειας, 0 αλλιώς).
- V12: έλαβε χρήματα (1 αν έλαβε ποσό αξίας άνω των 5.000 ευρώ από μέλος της οικογένειας, 0 αλλιώς).

Οι 8 ελεγκτικές μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν για τον προσδιορισμό των παραπάνω καλύπτουν μάλιστα ζητήματα άμεσα συνδεδεμένα με τις ερωτήσεις στις οποίες βασίστηκε η κατασκευή των 12 μεταβλητών της ανάλυσης. Με άλλα λόγια, πριν «μετρηθεί» η απόσταση, ή η συχνότητα επαφής, από τον γονέα, ή το παιδί, έπρεπε να διαπιστωθεί πως τα μέλη του νοικοκυριού *έχουν* γονέα εν ζωή ή έχουν πράγματι αποκτήσει παιδιά στο παρελθόν. Κατ' αντιστοιχία η μέτρηση για τη φροντίδα των εγγονιών έχει νόημα μονάχα όταν τα μέλη του νοικοκυριού έχουν πράγματι εγγόνια (έστω και αν εκείνα προέρχονται από ένα παιδί που είναι τέκνο μονάχα ενός εκ των μελών του νοικοκυριού). Στις περιπτώσεις αποδοχής ή προσφοράς βοήθειας, σε χρόνο ή σε χρήμα, η παραδοχή στην οποία προχωρήσαμε είναι πως πρέπει να έχει συμβεί μονάχα μέσα στα οικογενειακά πλαίσια και μέχρι ενός βαθμού συγγένειας (η επιλογή ήταν σε σχέση μέχρι και τον παππού, ή την γιαγιά, αποκλείοντας πιο μακρινούς συγγενείς ή φίλους και γείτονες).

Με πεδίο ορισμού, λοιπόν, τις 12 βασικές μεταβλητές κατασκευάσαμε 4 διακριτούς δείκτες (*υποδείκτες*) οικογενειακής συνοχής/αλληλεγγύης:

- Δείκτης εγγύτητας (με τη χρήση των μεταβλητών V1, V2, V4, V5).
- Δείκτης επαφής-επικοινωνίας (με τη χρήση των μεταβλητών V3, V6).
- Δείκτης μεταβίβασης χρόνου (με τη χρήση των μεταβλητών V7, V8, V9).
- Δείκτης μεταβίβασης χρήματος (με τη χρήση των μεταβλητών V10, V11, V12).

Ένα επιπλέον ζήτημα αφορά την αθροιστική άσκηση, δηλαδή με ποιο τρόπο μπορεί να κατασκευαστεί ένας και μοναδικός δείκτης από τις 12 ξεχωριστές μετρήσεις που είναι διαθέσιμες. Αυτό το ζήτημα θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με καθαρά στατιστική μεθοδολογία, όπως για παράδειγμα με ανάλυση κύριων συνιστωσών (principal com-

ponents analysis) ή με παραγοντική ανάλυση (factor analysis). Σε αυτό το στάδιο της ανάλυσης, ωστόσο, κρίναμε πως η χρήση πολυπαραγοντικής ανάλυσης για τον υπολογισμό συντελεστών βαρύτητας θα αφαιρούσε σε όρους ευκρίνειας και θα έκανε την ερμηνεία δυσκολότερη. Παρόμοια διαδικασία ακολούθησε και η ομάδα Callan (Callan et al., 1996).

Ένα τελευταίο ζήτημα που εγείρεται είναι τι πρέπει να γίνει με τις ελλείπουσες τιμές (missing values). Ένα νοικοκυριό μπορεί να καταγράψει παρατηρήσεις και για τις 12 μεταβλητές, ενώ κάποιο άλλο μόνο για 8, για παράδειγμα. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα η συνάρτηση που ακολουθεί υπολογίζει τιμές του δείκτη μονάχα για όσες μεταβλητές μπορούν πράγματι να λάβουν διακριτή τιμή 0 ή 1 παραλείποντας τις μεταβλητές για τις οποίες η τιμή λείπει. Στη συνέχεια επεξεργαζόμαστε εκ νέου τις παρατηρήσεις διαμέσου μιας ειδικής στάθμισης με βάση τη μέγιστη δυνατή «επίδοση» αλληλεγγύης για το κάθε συγκεκριμένο νοικοκυριό. Το προϊόν αυτής της στάθμισης δεν είναι παρά η σύνθεση της κάθε διχοτομικής μεταβλητής με έναν πολλαπλασιαστή ο οποίος λαμβάνει τιμές από το 0 (καμία αλληλεγγύη) έως το 1 (πλήρης αλληλεγγύη). Διευκρινίζεται πως οι τιμές των πολλαπλασιαστών ($m_i V_i$) αντιστοιχούν σε πίνακες συχνοτήτων για κάθε μεταβλητή (σταθμισμένες με βάρη πιθανοτήτων), με τρόπο ώστε οι ελλείπουσες τιμές να μη δημιουργούν πρόβλημα. Ο συνολικός αυτός δείκτης είναι δυνατόν να λειτουργήσει και ξεχωριστά σαν ένα χρήσιμο περιγραφικό μέτρο για την οικογενειακή συνοχή/αλληλεγγύη, όπως εκείνη απαντά στο δείγμα νοικοκυριών του SHARE.

Καταλήγοντας, με βάση τις παραπάνω μεθοδολογικές και τεχνικές παρατηρήσεις, ο σύνθετος δείκτης οικογενειακής συνοχής/αλληλεγγύης (FC) αποτελείται από τη σύνθεση των 4 υποδεικτών και παίρνει τη μορφή:

$$FC = \frac{\sum_{i=1}^4 (m_i V_i \times V_i)}{\sum_{i=1}^4 (V_i)} \quad \forall V_i \neq .$$

Με δεδομένο το ενδιαφέρον μας για τη διασύνδεση ανάμεσα στην οικογενειακή συνοχή και στο εισόδημα, η έννοια του εισοδήματος που χρησιμοποιούμε προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία. Καθώς μάλι-

στα ένα από τα ζητήματα που μας απασχολούν είναι η συγκατοίκηση διαφορετικών γενεών, χρειάζεται να χρησιμοποιήσουμε κλίμακες ισοδυναμίας (equivalence scales). Χρησιμοποιούμε τη μέθοδο που έχει κυριαρχήσει τελευταία, την «αναθεωρημένη εκδοχή του ΟΟΣΑ» (Eurostat, 2004). Αυτές οι κλίμακες αντιμετωπίζουν μεν το θέμα των παιδιών, αλλά όχι τη συγκατοίκηση με ηλικιωμένα άτομα, ζήτημα εξίσου σημαντικό. Συνεπώς υπάρχει η περίπτωση να υπό-διορθώνουμε το μέγεθος του οικογενειακού εισοδήματος. Με άλλα λόγια, είναι πιθανόν τα νοικοκυριά στα οποία συγκατοικούν ηλικιωμένα άτομα να εμφανίζονται συστηματικά πλουσιότερα από όσο είναι στην πραγματικότητα.

Για να πάρουμε μια πρώτη εικόνα της επίπτωσης του εισοδήματος, στον Πίνακα 1, διπλής εισόδου (cross-tabulation), εμφανίζονται η γενική τιμή του δείκτη συνοχής/αλληλεγγύης και οι τιμές για το πλουσιότερο (εισοδηματικά) 20% καθώς και για το φτωχότερο (εισοδηματικά) 20% σε κάθε χώρα του SHARE.

3. Ορισμένα πρώτα αποτελέσματα

3.1. Σύνθετος δείκτης οικογενειακής συνοχής

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις ομάδες χωρών, με τη μεσογειακή ομάδα να δείχνει την υψηλότερη οικογενειακή συνοχή και αλληλεγγύη (Ισπανία, Ελλάδα και Ιταλία, με αυτή τη σειρά), και τις χώρες της κεντρικής Ευρώπης τη μικρότερη (Αυστρία, Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο και Ελβετία). Οι σκανδιναβικές χώρες και η Ολλανδία, αν και έχουν χαμηλότερες τιμές από τις μεσογειακές (όπως άλλωστε αναμενόταν), εντούτοις έχουν αρκετά υψηλή οικογενειακή συνοχή. Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει πως ο βαθμός οικογενειακής αλληλεγγύης στην Ευρώπη εμφανίζει μεγάλη ποικιλία: το χάσμα ανάμεσα στη χώρα με τη μεγαλύτερη οικογενειακή συνοχή (Ισπανία) και σε αυτή με τη μικρότερη (Αυστρία) είναι της τάξης του 36%. Οι πληροφορίες του Πίνακα 1 για ολόκληρο τον πληθυσμό του SHARE παρουσιάζονται σε μορφή διαγραμμάτων στη συνέχεια, μαζί με το φάσμα των τιμών σε κάθε χώρα (σε φθίνουσα σειρά) καθώς και τη διασπορά των τιμών του συνολικού δείκτη συνοχής.

Εξετάζοντας τώρα τη σχέση της οικογενειακής συνοχής με το εισόδημα, φαίνεται πως η ροπή προς αλληλεγγύη γενικά αυξάνει καθώς

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

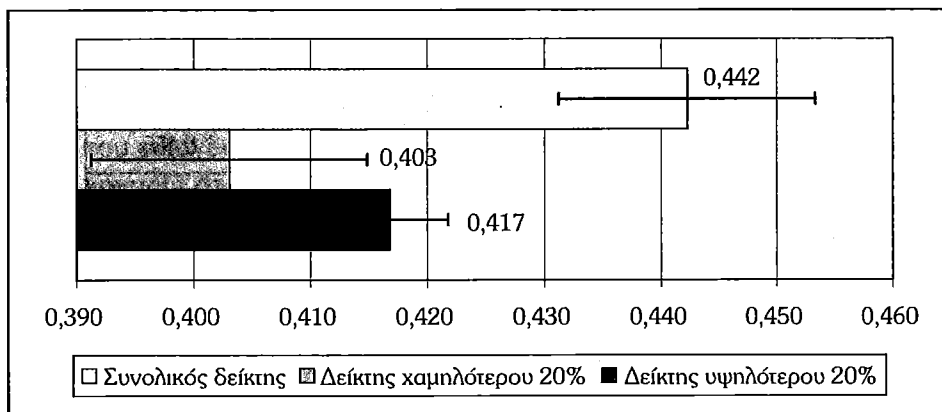
*Δείκτης οικογενειακής συνοχής, ανά χώρα
(σύνολο δείγματος, πλουσιότερο και φτωχότερο 20%)*

Χώρα	Δείκτης οικογενειακής συνοχής (95% Διάστημα Εμπιστοσύνης)	Στο φτωχότερο 20%	Στο πλουσιότερο 20%
Σουηδία	0,410 (0,40-0,42)	0,339	0,455
Δανία	0,400 (0,39-0,41)	0,287	0,484
Ολλανδία	0,408 (0,40-0,42)	0,404	0,430
Γερμανία	0,371 (0,36-0,38)	0,353	0,408
Βέλγιο	0,438 (0,43-0,45)	0,419	0,445
Γαλλία	0,363 (0,35-0,37)	0,361	0,388
Ελβετία	0,376 (0,36-0,39)	0,350	0,385
Αυστρία	0,367 (0,35-0,38)	0,365	0,380
Ισπανία	0,500 (0,49-0,51)	0,507	0,524
Ιταλία	0,482 (0,47-0,49)	0,480	0,493
Ελλάδα	0,482 (0,47-0,49)	0,486	0,501
Μέσος όρος	0,417 (0,41-0,42)	0,403	0,442

αυξάνει το εισόδημα. Το πλουσιότερο 20% του δείγματος συνδέεται με περισσότερη αλληλεγγύη, και σε όλες τις χώρες η συσχέτιση αυτή είναι έντονη. Το φτωχότερο 20% δείχνει σχετικά μικρότερη αλληλεγγύη. Παρ' όλα αυτά σε μια μονομεταβλητή ανάλυση το εισόδημα εμφανίζεται σαν ένδειξη υποκατάστασης (proxy) για άλλους παράγοντες που δεν μετριοούνται (στην απλή μορφή). Είναι απίθανο να καταφέρει κάποιος να συναγάγει την υποκρυπτόμενη και αφανή διαρθρωτική σχέση μόνο κάνοντας χρήση μονομεταβλητής ανάλυσης. Η ιδιαιτερότητα αυτή ουσιαστικά σημαίνει πως η διασύνδεση εισοδήματος και συνοχής χρειάζεται περισσότερη προσοχή.

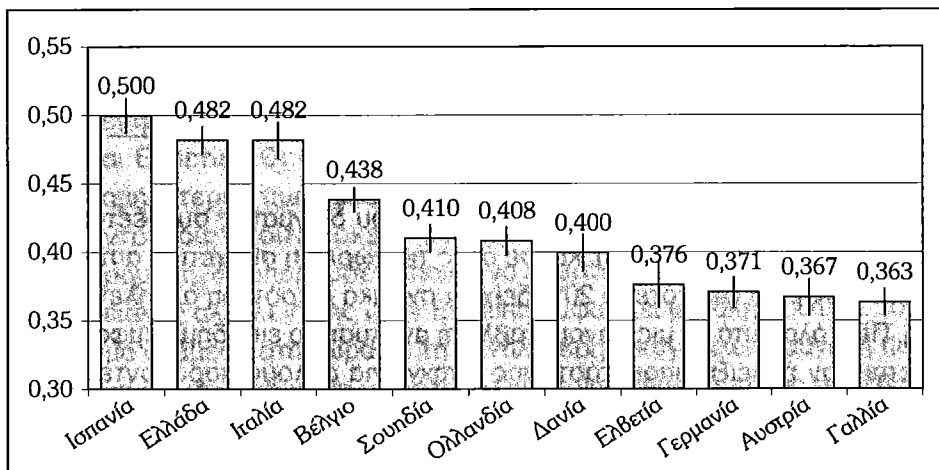
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Δείκτης οικογενειακής συνοχής, ανά χαμηλότερο και υψηλότερο πεμπτημόριο εισοδήματος

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Δείκτης οικογενειακής συνοχής, ανά χώρα

3.2. Νοικοκυριά με αυξημένες ανάγκες και οικογενειακή συνοχή

Μπορεί να υποθέσει κάποιος πως η οικογενειακή αλληλεγγύη στην πραγματικότητα ανταποκρίνεται στις αντικειμενικές «ανάγκες» για υποστήριξη. Αυτές θα αυξάνουν, αν στο νοικοκυριό υπάρχει μέλος ηλικίας άνω των 75 ετών, καθώς και αν υπάρχει άτομο που αξιολογεί την κατάσταση υγείας του ως «κακή» ή «πολύ κακή». Αυτός ο προβληματισμός είναι σημαντικός, εφόσον μας ενδιαφέρει η δυναμική της οικογενειακής αλληλεγγύης και συνοχής ως συμπλήρωμα στα συστήματα κοινωνικής προστασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Δείκτης οικογενειακής συνοχής – Στο νοικοκυριό υπάρχει μέλος ηλικίας άνω των 75 ετών ή άτομο με κακή υγεία

Χώρα	Μέλος στο νοικοκυριό άνω των 75 ετών	Κανείς άνω των 75 ετών	Μέλος με κακή υγεία	Κανένα μέλος με κακή υγεία
Σουηδία	0,297	0,456	0,346	0,420
Δανία	0,251	0,448	0,361	0,405
Ολλανδία	0,281	0,448	0,321	0,417
Γερμανία	0,342	0,380	0,340	0,378
Βέλγιο	0,348	0,474	0,383	0,446
Γαλλία	0,281	0,398	0,327	0,369
Ελβετία	0,295	0,401	0,299	0,380
Αυστρία	0,325	0,382	0,342	0,370
Ισπανία	0,453	0,519	0,474	0,507
Ιταλία	0,426	0,501	0,436	0,491
Ελλάδα	0,435	0,497	0,457	0,485
Μέσος όρος	0,356	0,439	0,384	0,423

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει την τιμή του δείκτη οικογενειακής συνοχής διαχωρίζοντας τον πληθυσμό ανάλογα με το αν τα νοικοκυριά δείχνουν να έχουν αυξημένες ανάγκες. Η ύπαρξη ατόμου με κακή υγεία δεν δείχνει να μεταβάλλει την προηγούμενη γενική εικόνα. Στη Σουηδία, την Ολλανδία, την Ελβετία και το Βέλγιο βρίσκουμε διαφορές που υπερβαίνουν τις 5 ποσοστιαίες μονάδες, και μάλιστα η παρουσία ατόμων σε κακή υγεία συνδέεται με *μικρότερη* αλληλεγγύη (όχι μεγαλύτερη, όπως θα περίμενε κανείς). Προφανώς η περιορισμένη δυνατότητα να προσφέρει κάποιος βοήθεια ξεπερνάει την αυξημένη ανάγκη να δεχτεί βοήθεια.

Ο Πίνακας 2 δείχνει σημαντικές διαφοροποιήσεις λόγω της ύπαρξης μέλους του νοικοκυριού άνω των 75 ετών. Η παρουσία ενός ηλικιωμένου ατόμου οδηγεί σε μείωση της συνοχής όπως τη μετράμε σε όλες τις χώρες (ιδιαίτερα εκείνες της βόρειας Ευρώπης). Με δεδομένη τη σημασία της εγγύτητας στη μέθοδο στάθμισης, αυτό το εύρημα ενδεχομένως να υποδηλώνει πως όσο γερνούν τα μέλη του νοικοκυριού τόσο συχνότερα καταφεύγουν σε οίκους ευγηρίας και αντίστοιχα ιδρύματα. Επίσης, θα μπορούσε να σημαίνει πως το μέτρο που χρησιμοποιούμε, πιθανώς, έχει προβλήματα, αν και η παρατηρούμενη μείωση στη συνοχή εμφανίζεται σαφώς πιο περιορισμένη για τις χώρες της νότιας και κεντρικής Ευρώπης. Νοικοκυριά ατόμων με αυξημένες ανάγκες, ασφαλώς, έχουν μεγαλύτερη δυσκολία να προσφέρουν βοήθεια, αλλά θα περίμενε κανείς ότι θα λάμβαναν βοήθεια σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό από εκείνο που εντοπίζεται.

Η προηγούμενη υπόθεση επιβεβαιώνεται από τους Πίνακες 3 και 4, που εξετάζουν μόνο τις μεταβλητές που αφορούν τη βοήθεια που δέχτηκαν τα νοικοκυριά με αυξημένες ανάγκες. Η βοήθεια είναι είτε σε χρόνο είτε σε χρήμα. Εξετάζοντας πρώτα την περίπτωση των περισσότερο ηλικιωμένων (Πίνακας 3), βρίσκουμε σημαντικές διαφορές στην αποδοχή βοήθειας σε χρόνο. Η βοήθεια σε χρήματα προς νοικοκυριά με ηλικιωμένους είναι περισσότερο σημαντική στην Ελλάδα όπου υπάρχει πρόβλημα επάρκειας συντάξεων, και ακολουθούν χώρες της κεντρικής Ευρώπης και η Ισπανία. Από την άλλη, οι οικονομικές ενισχύσεις άνω των 5.000 ευρώ (που συνήθως είναι κληρονομίες) είναι πολύ συχνότερες σε νοικοκυριά νεότερων ηλικιών και χαρακτηρίζουν περισσότερο χώρες όπως οι σκανδιναβικές, η Ελβετία και το Βέλγιο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Νοικοκυριά με μέλος άνω των 75 ετών που δέχτηκαν βοήθεια (%)

Χώρα	Έλαβε βοήθεια σε χρόνο		Έλαβε βοήθεια σε χρήμα (250 €)		Έλαβε βοήθεια σε χρήμα (5.000 €)	
	Μέλος στο νοικοκυριό άνω των 75 ετών	Κανείς άνω των 75 ετών	Μέλος στο νοικοκυριό άνω των 75 ετών	Κανείς άνω των 75 ετών	Μέλος στο νοικοκυριό άνω των 75 ετών	Κανείς άνω των 75 ετών
Σουηδία	33,2	13,1	2,3	6,9	22,2	40,4
Δανία	28,2	19,5	2,1	8,0	22,8	38,1
Ολλανδία	28,1	12,1	1,7	3,3	16,7	25,8
Γερμανία	41,8	15,1	5,3	6,7	17,6	28,6
Βέλγιο	31,9	13,2	1,4	3,0	33,3	40,6
Γαλλία	30,7	7,3	2,1	3,7	16,5	24,5
Ελβετία	21,2	11,6	6,3	4,3	35,9	46,3
Αυστρία	31,8	17,6	6,0	8,2	9,2	18,2
Ισπανία	20,5	8,2	5,7	3,2	14,7	17,6
Ιταλία	24,2	8,4	1,7	5,0	10,9	18,2
Ελλάδα	44,5	13,2	15,9	9,0	19,4	24,8
Μέσος όρος	31,4	11,3	4,0	5,2	16,7	25,3

Παρόμοια, αν και λιγότερο εμφανή και συνεκτικά, είναι τα αποτελέσματα που αφορούν την αποδοχή βοήθειας από νοικοκυριά με μέλος σε κακή υγεία (Πίνακας 4). Το πρότυπο αλληλοβοήθειας των μεσογειακών χωρών επιβεβαιώνεται μονάχα για την Ελλάδα και όχι για την Ισπανία και την Ιταλία, όπου το ποσοστό για τη λήψη βοήθειας σε χρόνο είναι από τα χαμηλότερα ανάμεσα στις έντεκα χώρες. Αν και σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις το γεγονός της κακής υγείας δημιουργεί προσφορά προσωπικής βοήθειας σε χρόνο, σημαντικές χρηματικές

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

*Νοικοκυριά με μέλος σε κακή κατάσταση υγείας
που δέχτηκαν βοήθεια (%)*

Χώρα	Έλαβε βοήθεια σε χρόνο		Έλαβε βοήθεια σε χρήμα (250 €)		Έλαβε βοήθεια σε χρήμα (5.000 €)	
	Μέλος με κακή υγεία	Κανένα μέλος με κακή υγεία	Μέλος με κακή υγεία	Κανένα μέλος με κακή υγεία	Μέλος με κακή υγεία	Κανένα μέλος με κακή υγεία
Σουηδία	31,4	16,9	4,9	5,7	23,5	37,0
Δανία	29,0	20,7	3,7	6,9	28,4	35,2
Ολλανδία	24,1	15,1	2,6	2,9	9,1	25,1
Γερμανία	38,4	18,1%	6,2	6,4	13,8	28,6
Βέλγιο	33,1	16,6	2,8	2,5	30,7	39,6
Γαλλία	30,9	11,6	2,6	3,4	14,2	23,4
Ελβετία	24,8	13,3	8,4	4,6	16,9	45,2
Αυστρία	33,3	19,6	4,7	8,0	9,5	16,7
Ισπανία	21,1	9,2	5,4	3,6	11,5	18,2
Ιταλία	28,6	9,1	2,8	4,4	13,2	17,0
Ελλάδα	40,2	18,4	15,4	10,1	11,7	25,0
Μέσος όρος	31,4	13,8	4,8	4,9	14,0	24,7

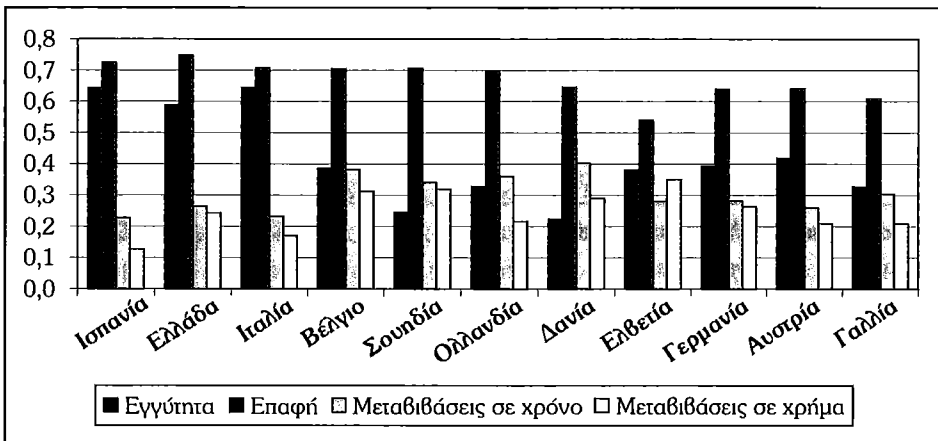
μεταβιβάσεις σε νοικοκυριά με κακή υγεία εμφανίζονται μόνο στην Ελλάδα όσον αφορά το όριο των 250 ευρώ. Όσον αφορά μεγαλύτερα ποσά, η Σουηδία και η Δανία ξεχωρίζουν από τις άλλες χώρες με υπερδιπλάσια ποσοστά αποδοχής σημαντικών οικονομικών ενισχύσεων.

3.3. Οι 4 επιμέρους δείκτες (εγγύτητα, επαφή, μεταβιβάσεις σε χρόνο και μεταβιβάσεις σε χρήμα)

Όπως είδαμε παραπάνω, ο δείκτης για την οικογενειακή συνοχή/αλληλεγγύη αποτελείται από τέσσερις υποδείκτες ειδικών περιοχών ενδιαφέροντος: εγγύτητα, επαφή, μεταβιβάσεις σε χρόνο και μεταβιβάσεις σε χρήμα. Η ανάλυση που ακολουθεί εξετάζει καθεμία περιοχή χωριστά. Στο Διάγραμμα 3 παρατίθεται αυτή η σειρά των υποδεικτών σε φθίνουσα σειρά σχετικά με τον συνολικό δείκτη, για τον οποίο θα πρέπει να σημειωθεί πως δεν αποτελεί το άθροισμά τους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Υποδείκτες οικογενειακής συνοχής, ανά χώρα

Η εγγύτητα ως προς την ποσοτικοποίηση του συνολικού δείκτη οικογενειακής συνοχής είναι ο δεύτερος πιο σημαντικός από τους τέσσερις υποδείκτες. Στο Διάγραμμα 3 ξεχωρίζουν με σαφήνεια οι τιμές για τις μεσογειακές χώρες. Όσον αφορά τη Σκανδιναβία, και σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στον συνολικό δείκτη, οι τιμές είναι οι χαμηλότερες για το δείγμα χωρών του SHARE. Με την εξαίρεση της Δανίας, οι τιμές για την εγγύτητα είναι υψηλότερες για το φτωχότερο πεμπτημόριο και χαμηλότερες για το πλουσιότερο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Υποδείκτες εγγύτητας, επαφής, μεταβιβάσεων σε χρόνο και σε χρήμα, για την Ελλάδα και το SHARE, συνολικά και για τα ακραία πεμπτημόρια

		Ελλάδα	Μέσος όρος του SHARE
Εγγύτητα	Υποδείκτης εγγύτητας	0,588	0,455
	Στο φτωχότερο 20%	0,638	0,552
	Στο πλουσιότερο 20%	0,560	0,410
Επαφή	Υποδείκτης επαφής	0,748	0,667
	Στο φτωχότερο 20%	0,711	0,628
	Στο πλουσιότερο 20%	0,789	0,696
Μεταβιβάσεις σε χρόνο	Υποδείκτης μεταβιβάσεων σε χρόνο	0,264	0,279
	Στο φτωχότερο 20%	0,262	0,243
	Στο πλουσιότερο 20%	0,274	0,306
Μεταβιβάσεις σε χρήμα	Υποδείκτης μεταβιβάσεων σε χρήμα	0,243	0,220
	Στο φτωχότερο 20%	0,214	0,138
	Στο πλουσιότερο 20%	0,326	0,298

Όσον αφορά τον υποδείκτη επαφής, από το ίδιο διάγραμμα, οι διαφορές στις επαφές με τα παιδιά ή/και τους γονείς εμφανίζονται να είναι σαφώς μικρότερες σε σχέση με την εγγύτητα. Αυτός ο δείκτης είναι και ο πιο σημαντικός για τη συνολική ποσοτικοποίηση, όπως φαίνεται και από το Διάγραμμα 3. Αν και οι μεσογειακές χώρες βρίσκονται στην κορυφή των μετρήσεων, η Σουηδία, η Ολλανδία και το Βέλγιο διατηρούν συγκρίσιμες τιμές. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η επαφή είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εισοδηματική τάξη, με τρόπο αντίστροφο από ό,τι συμβαίνει με τον υποδείκτη εγγύτητας, αλλά σε αναλογία με τον συνολικό δείκτη. Οι πλουσιότεροι είναι πιο πιθανό να

έχουν ένα πιο πυκνό πλέγμα επαφών (με την εξαίρεση των Βέλγων όπου δεν παρουσιάζεται κάποια διαφορά μεταξύ των δύο άκρων της κατανομής εισοδήματος).

Σημειώνεται ότι ο υποδείκτης για τις μεταβιβάσεις χρόνου (συμπεριλαμβανομένων των διαγενεακών) λαμβάνει τις χαμηλότερες τιμές στις μεσογειακές χώρες και τις υψηλότερες στη Δανία, τη Σουηδία, το Βέλγιο και την Ολλανδία. Σε όλες τις χώρες παρατηρείται μεγαλύτερη μεταβίβαση χρόνου στα πλουσιότερα νοικοκυριά παρά στα φτωχότερα. Παρά το γεγονός αυτό, στις σκανδιναβικές χώρες οι διαφορές των τιμών ανάμεσα στο πλουσιότερο και το φτωχότερο μέρος είναι πολύ μεγάλες, ενώ στις μεσογειακές πολύ μικρότερες.

Αυτά τα ευρήματα δεν περιλαμβάνουν τη διάρκεια της φροντίδας και τον χρόνο υποστήριξης που ανταλλάχθηκε. Με άλλα λόγια, εμφανίζουν σαν γεγονός τον χρόνο που προσφέρθηκε και ελήφθη (ως μια μεταβλητή 0/1) αφαιρώντας τα χαρακτηριστικά της διάρκειας και της έντασης. Αν εξεταστεί η ένταση της φροντίδας, τουλάχιστον σε όσα νοικοκυριά εντοπίζονται θετικές απαντήσεις, εμφανίζεται μια άλλη εικόνα (Διάγραμμα 4).¹ Στον Νότο η μερίδα των νοικοκυριών η οποία λαμβάνει βοήθεια μπορεί να είναι μικρότερη, αλλά η βοήθεια που λαμβάνεται είναι πολύ περισσότερο εντατική και ουσιαστική. Η φροντίδα που λαμβάνεται φαίνεται να είναι ποιοτικά διαφορετική ανάμεσα στα δύο περιβάλλοντα. Με την ανάδειξη αυτού του ζητήματος η μέτρηση της οικογενειακής συνοχής θα πρέπει να προεκταθεί στο μέλλον, ώστε να συμπεριλάβει και θέματα έντασης.

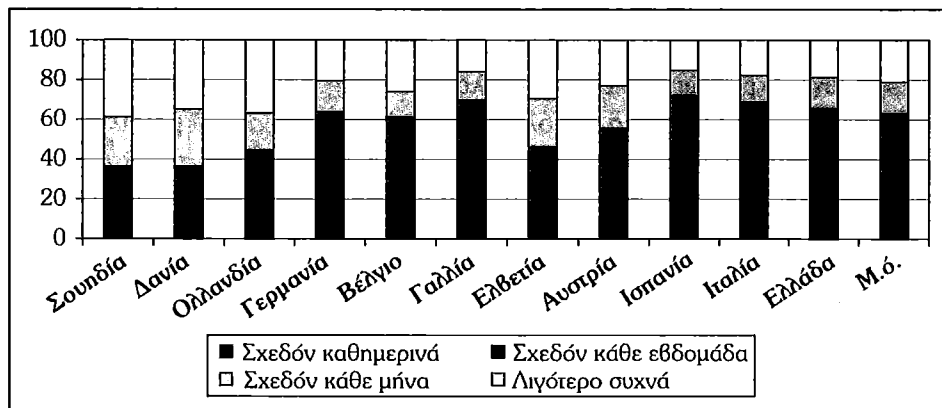
Σε αντιστοιχία με την εξειδίκευση της ανάλυσης για τη λήψη βοήθειας σε χρόνο παρουσιάζονται και ορισμένα ευρήματα που αφορούν τη συχνότητα φροντίδας των εγγονιών, ενώ στον συνολικό δείκτη συμπεριλαμβάνεται μονάχα το γεγονός ή όχι αυτής της φροντίδας. Στο Διάγραμμα 5 οι ποσοστιαίες κατανομές είναι ανάλογες σε μέγεθος και σημασία με εκείνες του προηγούμενου διαγράμματος, αναδεικνύοντας για μια ακόμη φορά τους περιορισμούς που τίθενται κατά την κατασκευή των οποιωνδήποτε διχοτομικών μεταβλητών.²

1. Για την κατασκευή του διαγράμματος αντλήθηκαν στοιχεία από 3.168 νοικοκυριά, τα οποία δήλωσαν πως είχαν λάβει βοήθεια.

2. Για την κατασκευή του διαγράμματος αντλήθηκαν στοιχεία από 5.830 νοικοκυριά, τα οποία δήλωσαν πως τα μέλη τους είχαν φροντίσει τα εγγόνια.

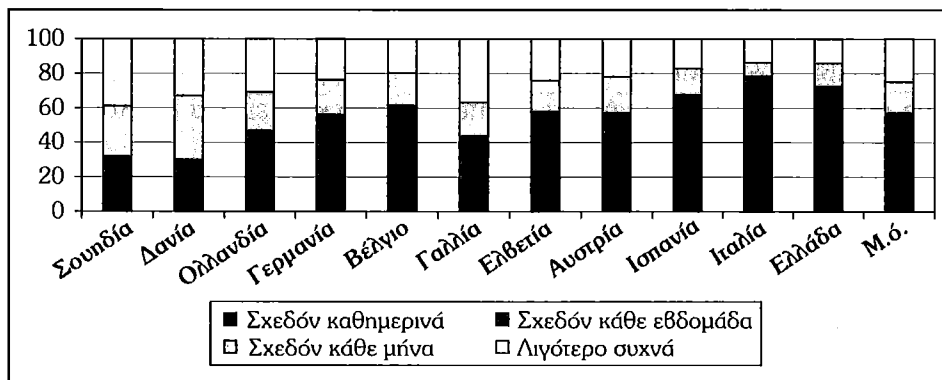
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Λήψη βοήθειας (μεταβιβάσεις σε χρόνο), ανά χώρα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5

Φροντίδα εγγονιών (μεταβιβάσεις σε χρόνο), ανά χώρα

Στρέφοντας την προσοχή μας στις χρηματικές μεταβιβάσεις (βλ. Διάγραμμα 3), ο αντίστοιχος υποδείκτης φανερώνει και πάλι ότι οι μεσογειακές χώρες ξεχωρίζουν, αν και με την έννοια πως οι τιμές είναι οι μικρότερες (σε Ισπανία και Ιταλία). Οι τιμές στο εισοδηματικό υψηλότερο πεμπτημόριο είναι παντού μεγαλύτερες σε σχέση με εκείνες του χαμηλότερου, ενώ και το εύρος των διαφορών είναι πολύ

μεγάλο (συνήθως υπερδιπλάσιο της κατώτερης τιμής). Η εντύπωση που αποκομίζουμε σχετικά με την εισοδηματική ελαστικότητα στο ειδικό ζήτημα φαίνεται να επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι ο υποδεικτής λαμβάνει τις υψηλότερες τιμές του (συνολικά, αλλά και όσον αφορά το υψηλότερο πεμπτημόριο) στην Ελβετία, τη Σουηδία και το Βέλγιο.

Συμπεράσματα και πιθανές προεκτάσεις της ανάλυσης για την οικογενειακή συνοχή και αλληλεγγύη

Η συνολική εντύπωση η οποία συνάγεται από αυτή την πρώιμη διερεύνηση είναι πως η οικογενειακή συνοχή και αλληλεγγύη αποτελεί έναν παράγοντα που δεν πρέπει να αγνοηθεί: τα όρια των αποκλίσεων ανάμεσα στις χώρες έχουν μεγάλο εύρος. Η επιμονή των ευρημάτων για ένα χάσμα μεταξύ Βορρά και Νότου σημαίνει ότι η δομή της οικογένειας και η οικογενειακή συνοχή συνιστούν σημαντικά ερμηνευτικά εργαλεία. Στην ανάλυσή μας οι χώρες του SHARE χωρίζονται σε τρεις ομάδες: στις μεσογειακές χώρες, όπου η αλληλεγγύη είναι ισχυρότερη, στις χώρες του Βορρά (συμπεριλαμβανομένης της Ολλανδίας) και, τέλος, στις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης. Μια πλήρης εξήγηση αυτής της ομαδοποίησης δεν μπορεί να προσφερθεί στην παρούσα φάση. Μια τέτοια εξήγηση θα μπορούσε να αναζητηθεί σε αλληλεπιδράσεις μεταξύ οικογενειακών προτύπων με χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής προστασίας.

Αυτή την εργασία μπορεί να τη δει κανείς σαν μια «επισκόπηση του ορίζοντα» για το θέμα της οικογενειακής συνοχής. Η ανάλυση μπορεί να προχωρήσει βαθύτερα με διάφορους τρόπους: με την ενσωμάτωση της έντασης και ποιοτικών παραγόντων, με τη χρήση συναθροιστικών στατιστικών τεχνικών, με την εξέταση των προσδιοριστικών παραγόντων της οικογενειακής συνοχής τόσο από την πλευρά της δυνατότητας για προσφορά βοήθειας όσο και από την πλευρά της ανάγκης να ληφθεί η βοήθεια, με τον θεωρητικό σχεδιασμό δομών οικογένειας, συμπεριλαμβάνοντας μεταβλητές όπως οι ηλικιακές και οι κοινωνικές ομάδες.

Ειδικότερα, η χρήση νέων κυμάτων θα αξιοποιηθεί για την οικοδόμηση πληρέστερων δεικτών που θα βασίζονται σε δύο ανεξάρτητες χρονικά παρατηρήσεις, ενώ θα επιτρέψει και την εξέταση του τρόπου

με τον οποίο μεταβολές στην οικονομική συνοχή επηρεάζουν άλλα θέματα.

Η μέτρηση της συνοχής επιτρέπει την προσέγγιση και άλλων ζητημάτων-ερωτημάτων, στα οποία η αλληλεγγύη μπορεί να παίζει ρόλο, όπως είναι:

1. Οι τρόποι με τους οποίους λαμβάνουν χώρα οι διαγενεακές μεταβιβάσεις πλούτου (πότε, τι ποσά) στο πλαίσιο της ανάλυσης του Κύκλου Ζωής. Ο διαχωρισμός Βορρά-Νότου μπορεί να αποδοθεί σε παράγοντες αλληλεγγύης.
2. Πόσο στέρεα και αναλλοίωτα είναι τα πρότυπα και τα χαρακτηριστικά της αλληλεγγύης στο πέρασμα του χρόνου;
3. Οι σύνδεσμοι ανάμεσα στα πρότυπα της οικογενειακής αλληλεγγύης και στα χαρακτηριστικά της κοινωνικής προστασίας, και ειδικότερα στα συστήματα συνταξιοδότησης.
4. Η εισοδηματική ελαστικότητα για την αλληλεγγύη: μεγαλύτερη ή μικρότερη τάση για αλληλεγγύη καθώς τα εισοδήματα ανεβαίνουν (και το κοινωνικοοικονομικό στάτους βελτιώνεται).
5. Η ζήτηση κατοικίας: διαδικασία δύο διαδρομών. Η αλληλεγγύη επηρεάζεται από τα (στεγαστικά) επιτόκια και την επάρκεια στέγης (το μέγεθος της κατοικίας και τη διαθεσιμότητα χώρων που επιδρά στη συγκατοίκηση). Συνεπώς, η λειτουργία της αγοράς κατοικιών επιδρά σε σημαντικό βαθμό στην έκταση στην οποία παρατηρείται η αλληλεγγύη, όπως και στη δυναμική της. Με αυτόν τον τρόπο η αλληλεγγύη είναι δυνατόν να αντανakλά ή συνοχή ή αποτυχία της αγοράς κατοικίας ή και τα δύο.
6. Ο ρόλος της οικογενειακής αλληλεγγύης κατά την εύρεση εργασίας για νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας: επιλογή χρόνου για την πρώτη δουλειά, αλλά και για την έξοδο από την απασχόληση.

Τέλος, θα μπορούσε να εφαρμοστεί μια άλλη μέθοδος υποκειμενικής στάθμισης της κάθε μεταβλητής. Μια τεχνική που χρησιμοποιείται στην ανάλυση της οικονομικής στέρξης (Eurostat, 2005) και των βασικών αναγκών ξεκινάει από την παρατήρηση πως όσο περισσότερο δεδομένο είναι ένα χαρακτηριστικό ή ένα αγαθό τόσο εντονότερη είναι η αίσθηση στέρξης αν κάποιος δεν το έχει. Έτσι κάθε παρατήρηση

σταθμίζεται ανάλογα με το πόσο ευρέως διαδεδομένο είναι αυτό το χαρακτηριστικό. Μια πρώτη προσέγγιση θα ήταν η συχνότητα εμφάνισης αυτού του χαρακτηριστικού στο σύνολο του πληθυσμού.³

Βιβλιογραφία

- Attias-Donfut, Cl., Ogg, J. & Wolff, F. (2005a), «Family Support», στο Börsch-Supan, A., Brugiavini, A., Jürges, H., Mackenbach, J., Siegrist, J. & Weber, G. (eds.), *Health, Ageing and Retirement in Europe – First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*, Mannheim: Research Institute for the Economics of Aging (MEA), University of Mannheim, 171-179.
- Attias-Donfut, C., Ogg, J. & Wolff, F. (2005b), «Financial Transfers», στο Börsch-Supan, A., Brugiavini, A., Jürges, H., Mackenbach, J., Siegrist, J. & Weber, G. (eds.), *Health, Ageing and Retirement in Europe – First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*, Mannheim: Research Institute for the Economics of Aging (MEA), University of Mannheim.
- Bengston, V.L. & Roberts, R. (1991), «Intergenerational Solidarity in Aging Families: An Example of Formal Theory Construction», *Journal of Marriage and the Family*, 53, 856-870.
- Callan, T., Nolan, B., Whelan, B., Whelan, C. & Williams, J. (1996) «Poverty in the 1990s: Evidence from the 1994 Living in Ireland Survey», Dublin: Oak Tree Press.
- Esping-Andersen, G. (ed.) (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (ed.) (1996), *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*, London: Sage.
- European Commission (2002), *Joint Report on Social Inclusion*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat (2004), *Living Conditions in Europe*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat (2005), *Statistics in Focus: «Material Deprivation in the EU»*, Issue 21/2005.

3. Αυτή η διαδικασία θα έχει ως αποτέλεσμα την ενδυνάμωση των εθνικών διαφορών.

- Ferrera, M. (1996), «The Southern Model of Welfare in Social Europe», *Journal of European Social Policy*, 6(1).
- Kohli, M., Künemund, H. & Ludicke, J. (2005), «Family Structure, Proximity and Contact», στο Börsch-Supan, A., Brugiavini, A., Jürges, H., Mackenbach, J., Siegrist, J. & Weber, G. (eds.), *Health, Ageing and Retirement in Europe – First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*, Mannheim: Research Institute for the Economics of Aging (MEA), University of Mannheim.
- McDonald, P. (2000), «Gender Equity, Social Institutions and the Future of Fertility», *Journal of Population Research*, May.
- Reher, D.S. (1998), «Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts», *Population and Development Review*, 24(2, June).
- Roussel, L. (1992), «La famille en Europe occidentale: divergences et convergences», *Population*, 47(1).